

УДК 343.46

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2022-4.20>

М. Д. Ждан, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін і трудового права імені професора О. І. Процевського Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ЗАХИСТ ПРАВА НА ПРАЦЮ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

В статті розглядається особливості кримінально-правового та кримінологічного захисту права на працю осіб із інвалідністю. Вказано, що у низці норм законодавця виокремлює специфіку захисту прав осіб із інвалідністю. Зокрема це реалізовано шляхом встановлення привілеїв в частині призначення окремих видів покарання (ч. 3 ст. 56 КК України, ч. 3 ст. 61 КК України), визнання вчинення кримінального правопорушення у їх відношенні обставиною, що обтяжує покарання (п. 6 ч. 1 ст. 67 КК України), заборони дискримінації за ознакою інвалідності (ст. 161 КК України) тощо. При цьому в частині захисту трудових прав передбачено особливо кваліфіковану відповідальність за грубе порушення законодавства про працю виключено щодо осіб, які виховують дітей-інвалідів (ч. 2 ст. 172 КК України). Достатньо широкий перелік міжнародних правових документів, спрямованих на захист прав осіб із інвалідністю вказує на формування толерантного правового суспільства, головною метою якого є створення безпечного середовища в якому не тільки дискримінація за будь-якою ознакою, а і будь-який інший, протиправний вплив на трудові права громадян (із урахуванням актуальних потреб) неминуче матиме наслідком притягнення до кримінальної відповідальності. Зазначено, що є підстава вважати, що відсутність стратегій або окремих програм запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових прав громадян пояснюється відсутністю взаємоузгодженості між нормами кримінального та трудового законодавства, що обумовлено значним часовим проміжком між прийняттям вказаних нормативно-правових актів. Підсумовано, що фактична наявність низки положень, спрямованих на захист прав осіб із інвалідністю юридично майже не вирішує жодної проблеми, пов'язаної з усуненням криміногенних загроз в частині охорони трудових правовідносин. Викладено пропозиції щодо удосконалення кримінального законодавства.

Ключові слова: особи з інвалідністю, кримінологічний захист, кримінальне правопорушення, право на працю, трудове право, кримінальне законодавство, міжнародне право.

M. D. Zhdan. Criminology protection of the right of persons with disabilities to work: international experience

the article examines the criminal law and criminological protection of the right to work of persons with disabilities.

It is indicated that in a number of norms the legislator singles out the specifics of the protection of the rights of persons with disabilities. In particular, this was implemented by establishing certain privileges in terms of the appointment of certain types of punishment (Part 3 of Article 56 of the Criminal Code of Ukraine, Part 3 of Article 61 of the Criminal Code of Ukraine), recognition of the commission of a criminal offense in relation to them as a circumstance that aggravates the punishment (Part 6 of 1, Article 67 of the Criminal Code of Ukraine), prohibition of discrimination based on disability (Article 161 of the Criminal Code of Ukraine), etc. At the same time, in the area of protection of labor rights, specially qualified liability for gross violation of labor legislation is excluded for persons who raise disabled children (Part 2 of Article 172 of the Criminal Code of Ukraine). A fairly wide list of international legal documents aimed at protecting the rights of persons with disabilities indicates the formation of a tolerant legal society, the main goal of which is to create a safe environment in which not only discrimination on any grounds, but also any other illegal influence on constitutional rights citizens may be held criminally liable. It is noted that there is reason to believe that the lack of strategies or separate programs for the prevention of criminal offenses against the labor rights of citizens is explained by the lack of mutual consistency between the norms of criminal and labor legislation, which is due to a significant time interval between the adoption of the specified legal acts. It was concluded that the actual existence of a number of provisions aimed at protecting the rights of persons with disabilities does not legally solve any problem related to the elimination of criminogenic threats in terms of the protection of labor relations. Proposals for improvement of criminal legislation are presented.

Key words: *persons with disabilities, criminological protection, criminal offense, right to work, labor law, criminal legislation, international law.*

Постановка проблеми. Забезпечення права на працю особливо уразливих категорій населення є одним із пріоритетів кожної розвинутої та демократичної країни, про що також вказано у міжнародних нормативно-правових актах. Особлива увага має приділятися встановленню компонентів, які мають бути включені в структуру кримінологічного захисту права на працю осіб з інвалідністю. На сьогоднішній день, не дивлячись на існування низки нормативно-правових актів, які передбачають захист прав на працю осіб із інвалідністю (Кодекс законів про працю України, затверджений Законом № 322-VIII від 10 грудня 1971 року, Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» від 21 березня 1991 року

© М. Д. Ждан, 2022

№ 875-ХІІ тощо), у нормах кримінального законодавства та у стратегіях кримінологічного запобігання майже в повній мірі відсутні вказівки на цінність охорони інтересів цієї категорії населення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Особливості захисту права на працю осіб із інвалідністю розглядалися в роботах М. Сийплові, В. Тарасенко, В. Павликівського, І. Васильківської, Н. Пархоменко, О. Скрипнюк та ін. При цьому кримінально-правовому та кримінологічному аспекту цієї проблеми увага майже не була приділена.

Мета статті. Метою статті є розгляд особливостей кримінологічного захисту права на працю осіб із інвалідністю та внесення пропозицій щодо удосконалення цього механізму.

Виклад основного матеріалу. Міжнародною правовою спільнотою питання захисту трудових прав осіб із інвалідністю в повній мірі актуалізовані, зокрема Організацією Об'єднаних Націй (далі – ООН) та іншими організаціями. Головним нормативно-правовим актом на світовому рівні залишається Загальна Декларація прав людини, яка прийнята 10 грудня 1948 р. Генеральною Асамблеєю ООН. Так, у ст. 1 проголошено: «Усі люди народжуються вільними й рівними у своїй гідності та правах». Окрім цього, у ст. 2 зазначається, що кожна людина повинна мати всі права і всі свободи незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища» [1]. Отже, Декларація встановила основні, невід'ємні права осіб з інвалідністю, у тому числі й у сфері праці. Вартий уваги той факт, що 20 листопада 1959 р. була прийнята Декларація соціального прогресу і розвитку, у ст. ХІ якої проголошено принцип захисту прав і забезпечення «добробуту дітей, осіб похилого віку та інвалідів; забезпечення захисту людей, що страждають фізичними й розумовими вадами». Окрім цього, 20 грудня 1971 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла Декларацію про права розумово відсталих осіб. За її приписами такі особи мають такі ж права, що й інші люди. Безперечно, не можна обійти увагою те, що Генеральна Асамблея ООН 9 грудня 1975 р. прийняла Декларацію про права інвалідів [2]. Що стосується національного кримінального законодавства, необхідно зауважити, що у низці норм законодавець виокремлює специфіку захисту прав осіб із інвалідністю. Зокрема це реалізовано шляхом встановлення привілеїв в частині призначення окремих видів покарання (ч. 3 ст. 56 КК України, ч. 3 ст. 61 КК України), визнання вчинення кримінального правопорушення у їх відношенні обставиною, що обтяжує покарання (п. 6 ч. 1 ст. 67 КК України), заборони дискримінації за ознакою інвалідності (ст. 161 КК України) тощо. При цьому в частині захисту трудових прав, передбачено особливо кваліфіковану відповідальність за грубе порушення законодавства про працю виключено щодо осіб, які виховують дітей-інвалідів (ч. 2 ст. 172 КК України).

Декларація про права інвалідів містить положення, які спрямовані на повагу людської гідності, громадянських і політичних прав, захист від дискримінації за будь-якою ознакою. Варто наголосити, що було вперше офіційно визнано правозахисний підхід до вирішення проблем осіб з інвалідністю. Вартий уваги той факт, що у 1980 р. Всесвітня організація охорони здоров'я прийняла Міжнародну класифікацію дефектів інвалідності та непрацездатності. Так, у зазначеному документі передбачено, що «інвалідність – це будь-яке обмеження або відсутність (у результаті дефекту) здатності здійснювати ту чи іншу діяльність таким чином або в таких межах, що вважаються нормальними для людини». Крім того, 3 грудня 1982 р. Генеральною Асамблеєю ООН була прийнята Всесвітня програма дій стосовно інвалідів. Зазначена Програма стала першою, прийнятою на міжнародному рівні спробою розглянути проблему інвалідності з двох боків – розвитку і захисту прав людини. Варто також зазначити, що Всесвітня програма дій стосовно інвалідів послужила підґрунтям для розробки Стандартних правил забезпечення рівних можливостей для інвалідів [3; 2]. Вивчення останніх стратегій запобігання злочинності дозволило підсумувати відсутність виокремлення осіб із інвалідністю у специфічну категорію захисту. Уваги також заслуговує той факт, що в Україні наразі взагалі відсутній будь-який повноцінний механізм охорони законних інтересів працівників від кримінально протиправного посягання. Враховуючи це, першим кроком на шляху до вирішення цієї проблеми має стати перегляд норм кримінального законодавства в частині захисту права на працю осіб із інвалідністю.

Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів були ухвалені у 1993 р. Генеральною Асамблеєю ООН [3]. Як випливає з назви самого документа, головна мета Стандартних правил полягає у створенні доступного навколишнього середовища для осіб з інвалідністю, «забезпеченні такого положення, за якого чоловіки та жінки, що є інвалідами, як члени суспільства мали б ті самі права та обов'язки, що й інші особи» (п. 15). Основна ідея Стандартних правил полягає в тому, що головну відповідальність за вирішення проблем осіб з інвалідністю несуть держави. Наступним документом, що відіграв важливу роль у розвитку міжнародного співробітництва з питань прав осіб з інвалідністю, є Конвенція про права інвалідів і Факультативний протокол до неї, які були прийняті Генеральною Асамблеєю ООН 13 грудня 2006 р. (резолюція 61/106) і набули чинності 3 травня 2008 р. [2]. Зазначена Конвенція є першим міжнародно-правовим документом, який заборонив будь-яку дискримінацію за ознакою інвалідності і проголосив гарантію особам із інвалідністю рівного та ефективного правового захисту від дискримінації. У вересні 2008 р. Україна підписала цю Конвенцію та Факультативний протокол до неї [2]. Отже в цьому контексті можна підсумувати, що фактична наявність низки положень, спрямованих на захист прав осіб із інвалідністю юридично майже

не вирішує жодної проблеми, пов'язаної з усуненням криміногенних загроз в частині охорони трудових правовідносин.

Підтвердженням вказаного є положення ст. 17 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» від 21 березня 1991 року № 875-ХІІ, в якій вказано, що з метою реалізації творчих і виробничих здібностей осіб з інвалідністю та з урахуванням індивідуальних програм реабілітації їм забезпечується право працювати на підприємствах, в установах, організаціях, а також займатися підприємницькою та іншою трудовою діяльністю, яка не заборонена законом. В ст. 42 нормативно-правового акту вказано, що особи, винні у порушенні вимог цього Закону, несуть установлену законом матеріальну, дисциплінарну, адміністративну чи кримінальну відповідальність [4]. «De jure» це положення може бути мати місце тільки у випадку порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками.

Наступним дуже важливим кроком стала ратифікація Законом України від 16.12.2009 р. Конвенції про права осіб з інвалідністю і Факультативного протоколу до неї. Зазначений міжнародно-правовий документ передбачає основні стандарти забезпечення та захисту прав і свобод людей з інвалідністю. Головною метою Конвенції, як закріплено в ст. 1, є заохочення, захист і забезпечення повного та рівного здійснення інвалідами всіх прав людини та основоположних свобод. Право на працю для осіб з інвалідністю – це важлива умова для соціальної інтеграції та незалежності. Найпоширенішою формою дискримінації є відмова в наданні змоги працювати взагалі або працювати з урахуванням можливостей і здатностей осіб з інвалідністю. На жаль, безробіття є однією із найістотніших проблем, від яких потерпають особи з інвалідністю. Варто визнати, що Міжнародна організація праці (далі – МОП) відіграє важливу роль у захисті прав осіб з інвалідністю. Головна мета МОП полягає в розширенні можливостей одержання гідної роботи для всіх. За результатами аналізу змісту конвенцій МОП можна виокремити кілька цільових напрямів у діяльності цієї організації щодо захисту прав осіб з інвалідністю у сфері праці. До них належать такі: Конвенція МОП № 37 про обов'язкове страхування по інвалідності працівників промислових та торговельних підприємств, осіб вільних професій, надомників і домашніх служників» (1933); Конвенція МОП № 38 про обов'язкове страхування на випадок інвалідності працівників у сільському господарстві» (1933); Конвенція МОП № 48 про встановлення системи міжнародного співробітництва зі зберігання прав, що випливають із страхування по інвалідності, старості та на випадок втрати годувальника сім'ї» (1935) та ін. [2]. Отже, достатньо широкий перелік міжнародних правових документів, спрямованих на захист прав осіб з інвалідністю вказує на формування толерантного правового суспільства, головною метою якого є створення безпекового середовища в якому не тільки дискримінація за будь-якою ознакою, а і будь-який інший, протиправний вплив на трудові права громадян (із урахуванням актуальних потреб) неминуче матиме наслідком притягнення до кримінальної відповідальності.

МОП ухвалила кілька актів, метою яких стали професійна орієнтація, лікування та професійне перенавчання осіб з інвалідністю, створення спеціальних умов для їхнього працевлаштування, зокрема варто назвати Конвенцію МОП № 88 про організацію служби зайнятості (1948), Конвенцію МОП № 142 про професійну орієнтацію та професійну підготовку в галузі розвитку людських ресурсів (1975), Конвенцію МОП № 168 про сприяння зайнятості та захист від безробіття (1988), Конвенцію МОП № 181 про приватні агентства зайнятості (1997) та ін. Принцип заборони дискримінації в галузі трудових відносин закріплений у Конвенції МОП № 111 (ст. 3) про дискримінацію в галузі праці та занять (1958), яка ставить за обов'язок державам проводити національну політику, спрямовану на заохочення методами, що узгоджуються з національними умовами й практикою, рівності можливостей та поведження стосовно праці й занять із метою викорінення будь-якої дискримінації з приводу них [5; 2]. Варто акцентувати увагу на тому, що не дивлячись на розгалуження трудових привілеїв, у вказаній Конвенції відсутня спеціальна вказівка на пряму заборону дискримінації осіб за ознакою інвалідності. Діяльність МОП, в першу чергу, має на меті соціальний захист працівників, у зв'язку із чим більшість положень їх актів присвячена забезпеченню безпеки виробництва та рішенню інших проблем, пов'язаних із порушенням роботодавцями трудового законодавства. Актуальними також є питання захисту працівників, які отримали інвалідність через виконання службових обов'язків.

Вчені також вказують на те, що низка актів МОП присвячена соціальній підтримці працівників, які отримали важкі uszkodження здоров'я внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання, що призвели до інвалідності. До них належать Конвенція МОП № 121 про допомогу у випадках виробничого травматизму (1964) (відповідна Рекомендація МОП № 121), Конвенція МОП № 128 про допомогу по інвалідності, по старості й у зв'язку з втратою годувальника (1967) (і відповідна Рекомендація МОП № 131), Конвенція МОП № 130 про медичну допомогу та допомогу у випадках хвороби (1969) (і відповідна Рекомендація МОП № 134) тощо. У 1983 р. МОП затверджує Конвенцію МОП № 159 про професійну реабілітацію та зайнятість інвалідів від 1 червня 1983 р. і Рекомендацію № 168. Суголосно з метою Всесвітньої програми, Конвенція МОП № 159 ставить завданням професійної реабілітації соціальну інтеграцію інвалідів і закріплює принцип рівності можливостей інвалідів у сфері зайнятості (ст. 4). Нарівні з активною діяльністю ООН у сфері заохочення та захисту прав осіб з інвалідністю конкретні кроки для підвищення якості

життя цієї категорії населення здійснюють міжнародні організації в різних регіонах світу. Серед правозахисних документів Ради Європи особливе місце посідають два взаємодоповнюючі договори – Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [6; 2] (далі – Конвенція про захист прав людини, Європейська конвенція) і Європейська соціальна хартія (переглянута) [7]. На жаль, Конвенція про захист прав людини залишає поза увагою специфіку захисту прав осіб з інвалідністю. Так, ст. 14 встановлює принцип заборони дискримінації в реалізації гарантованих цим договором прав і свобод, у тому числі «за будь-якими іншими ознаками» [2]. Є підстава вважати, що відсутність стратегій або окремих програм запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових прав громадян пояснюється відсутністю взаємоузгодженості між нормами кримінального та трудового законодавства, що обумовлено значним часовим проміжком між прийняттям вказаних нормативно-правових актів.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Таким чином, проведене дослідження дозволило підсумувати, що на сьогоднішній день існує низка міжнародних документів, які спрямовані на удосконалення захисту трудових прав та свобод осіб із інвалідністю. При цьому в Україні це питання вирішене ще не в повній мірі, що свідчить про відсутність цілісного механізму кримінологічного та кримінально-правового реагування на випадки дискримінації таких осіб. Із урахуванням та доопрацюванням існуючих доктринальних аргументів, визнано доцільним внесення змін до ч. 2 ст. 172 КК України та викладення її в наступній редакції: ... 2. *Ті самі дії, якщо вони вчинені повторно, або щодо неповнолітнього, вагітної жінки, особи з інвалідністю, одинокого батька, матері або особи, яка їх замінює і виховує дитину віком до 14 років або дитину з інвалідністю, – карається...*

Список використаних джерел:

1. Загальна Декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
2. Трюхан О. А., Занько О. В. Юридичний механізм захисту трудових прав осіб з інвалідністю. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/35/580/1188-1?inline=1>
3. Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів, прийняті резолюцією 48/96 Генеральної Асамблеї ООН 20 грудня 1993 р. URL: <http://zakon.rada.gov>.
4. Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» від 21 березня 1991 року № 875-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text>
5. Конвенція МОП № 111 про дискримінацію в галузі праці та занять від 25.06.1958 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
6. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
7. Європейська соціальна хартія (переглянута) від 3 травня 1996 р. № ETS № 163. *Офіційний вісник України*. 2006. № 40. Ст. 2660.